

Jeta

NUMËR VEÇ MBI INTERSINODIN
shënmitër/tetor (ottobre) 2004

Arbëreshe

<http://digilander.libero.it/jetarbreshe>

(Mondo Italo-Albanese)

Del çdo muaj - Mensile bilingue della Minoranza linguistica storica Albanese d'Italia

Organo dell'Associazione Culturale "Jeta Arbëreshe" di Eianina (Cs) - Direttore Responsabile: Agostino Giordano

KRYEARTIKULLI

LETËR E HAPËT PESHKOPËVET dhe IGUMENIT

Në vigjiljen e të dyjuit Sinod Inter-Eparkial, Peshkopëvet të Eparkivet të Ungërës dhe të Horës së Arbëreshëvet, si edhe Igumenit të Kuvendit të Grottaferratës, i drejtojmë këtë lutje.

*Arbëreshët – gjatë imigrimevet të tyre këtu në Itali (shekk. XV-XIX) – pështuan ka Shqipëria me priftrat e tyre, me ikonat e tyre, me ritin e tyre bixantin. E populli arbëresh mbeti ngaherë gjithnjë me priftrat e tij. Te gjyma e katundevet arbëreshë Peshkopët lëtinj e humbtin ritin bixantin; dhe, te shumë ndër ata katunde, pas ritit edhe gjuha u buar. Të tje-
ra herë qenë priftrat arbëreshë që kërkuan t' e humbjin ritin bixantin: si Variboba, Mbuzat, te shek. XVIII.*

Po përveç dica përjashimeve, priftrat arbëreshë i ruajtën dhe i respektuan ngaherë ritin, gjuhën dhe kulturën e popullit të tyre; dhe populli arbëresh i respektoi ngaherë priftrat e tij.

Pas themelimit të Eparkivet të Ungërës dhe të Horës së Arbëreshëvet, riti bixantin zu e u mirësua; dhe pas Konkilit Vatikan II, gjuha arbëreshe hiri te Liturgia e Qishës bixantine arbëreshe. Për të parën herë historia dhe kultura e popullit arbëresh u lidhtin, u përzyejtën me Ritin Bixantin. Për të parën herë, shpirti përpriqej me gjuhën, dhe populli arbëresh parkalesnij Tënzonë me gjuhën e tij. Një gëzim për zëmrat dhe për shpirtat.

Po jo gjithë priftrat arbëreshë e kuptuan dhe e çmuan këtë revolucion. Dica preferuan të mbajin popullin në errësirën e mëparshme: lanë jash-të derës së Qishavet gjuhën e popullit, dhe vazhduan të perdorjin vetëm gjuhët greke dhe italiane. Preferuan të ndahëshin ka populli.

Me të vërtetë, edhe më parë ish ndamje në mes të qishës dhe popullit: gjuhën greke populli arbëresh s' e kuptonij. Po s' kish si të bëhej. Kur pra mundësia u pat, të përdorej gjuha arbëreshe, me Konçilin Vatikan II, pse s' u bë? Pse edhe këtë herë udhët e priftravet dhe të popullit u ndajtin? U buar rasti të bashkohëshin më shumë: për të rritej mirëkuptimi në mes ' tyre, për të ecej bashkë mbi udhët e Rregjërës së T'Inzoti.

Na i lipmi Peshkopëvet dhe Igumenit - të tre Arbëreshë - të bëjnë çmos se Gjuha Arbëreshe të hynjë, të përdoret dhe të këndohet ndër gjithë Qishat e katundevet Arbëreshë. Atjë, natyrisht, ku arbërishtja folet o kuptohet. Vetëm kështu do të respektohen, së pari, të drejtat e Arbëre-

(vijon te faqja 2)

Alla vigilia del secondo Sindo Intereparchiale, ai Vescovi di Lungro e Piana degli Albanesi, come all'Egumeno del Monastero di Grottaferrata, rivolgiamo questa preghiera.

Gli Arbëreshë – durante le loro immigrazioni in Italia (secc.XV-XIX) – fuggirono dall'Albania con i loro sacerdoti, con le loro icone, con il loro rito bizantino. E il popolo arbëresh rimase sempre tutt'uno con i suoi sacerdoti. In metà dei paesi arbëreshë i vescovi latini fecero scomparire il rito bizantino; e, in molti di quei paesi, dopo il rito anche la lingua scomparve. Altre volte furono i sacerdoti arbëreshë che cercarono di far sparire il rito bizantino: come Variboba, a San Giorgio Albanese, nel sec. XVIII.

Ma a parte alcune eccezioni, i sacerdoti arbëreshë difesero e rispettarono sempre il rito, la lingua e la cultura del loro popolo; e il popolo arbëresh rispettò sempre i suoi sacerdoti.

Dopo la fondazione delle Eparchie di Lungro e di Piana, il rito bizantino cominciò a migliorare; e, dopo il Concilio Vaticano II, la lingua arbëreshe entrò nella Liturgia della Chiesa bizantina arbëreshe. Per la prima volta la storia e la cultura del popolo arbëresh si legarono, si intrecciarono al rito bizantino. Per la prima volta, l'anima si incontrava con la lingua, e il popolo arbëresh pregava Dio con la sua lingua. Una gioia per i cuori e per le anime.

Ma non tutti i sacerdoti arbëreshë capirono questa rivoluzione. Alcuni preferirono continuarono a tenere il popolo arbëresh nell'oscurità, lasciarono fuori dalla porta delle Chiese la lingua del popolo, e continuarono ad usare solo le lingue greca e italiana. Preferirono staccarsi dal popolo.

In verità, anche prima c'era divisione tra la chiesa e il popolo: la lingua greca il popolo arbëresh non la capiva. Ma non c'era alternativa. Quando però poi si ebbe la possibilità di usare la lingua arbëreshe, con il Concilio Vaticano II, perché non si fece? Perché anche questa volta le strade dei sacerdoti e del popolo si divisero? Si perse l'occasione per unirsi maggiormente, perché crescesse la comprensione tra loro, per camminare insieme sulle strade del Regno di Dio.

Noi chiediamo ai Vescovi e all'Egumeno – tutti e tre arbëreshë – che facciano il possibile che la Lingua Arbëreshe entri, si usi e si canti in tutte le Chiese dei paesi arbëreshë. Lì, naturalmente, dove l'arbëresh si parla

INTERVISTË ME PRESIDENTIN E KOMISIONIT QENDROR

Drejtori i Jetës Arbëreshe përpoqi Presidentin e Komisionit Qendror të Sinodit, Arkimandritin Eleuter F. Fortino, dhe i bëri disa pyetje mbi Sinodin .

Il Direttore di Jeta Arbëreshe ha incontrato il Presidente della Commissione Centrale del Sinodo, l'Archimandrita Eleuterio F. Fortino, e gli ha rivolto alcune domande sul Sinodo.

Pyetje: Ç'është për ju Sinodi i Arbëreshëve?

Përgjigje: Sinodi është Këshilli i Familjes së gjithë Arbëreshëve. Kur një familje, edhe e vogël, ka probleme, mbledhet dhe diskuton dhe gjën bashkë zgjidhjen e mirë. Nga ana shpirtërore Sinodi është vizita që Shpirti i Shënjtë i bënë popullit arbëresh . Një Sinod ka një pjesëmarrës më shumë, të fshehur, të padukur: Shpirtin e Shënjtë.

Pyetje: Cili është problemi i sotshëm i Qishës Arbëreshe?

Përgjigje: Mua më duket se shumë janë problemet. Nga ana qishtarë priftrat e vendit thonë se, nga të diel, ata që venë ndë meshë janë më pak. Rritet individualizmi, relativizmi, materializmi. Nga ana kulturore humbet, ditë për ditë, gjuha jonë. Populli arbëresh ndërrohet, uniformizohet me tjerët, me lëtinjtë. Disa herë më duket se gjindja arbëreshe s'e do më mirë traditën e saj.

Pyetje: Sinodi ç'është mund të thotë për këta probleme?

Përgjigje: "Bashkim e përhapje të Vangjelit". Ky është qellimi i Sinodit. Kjo është perspektiva në të cilën do t'qellin Sinodi.

Populli arbëresh është i shprishur ndë disa krahina dhe katundet arbëreshë janë larg njeri nga jetri. I shprishur, populli humbet. Sinodi – kështu si thotë ëmri – do të ndihinj Arbëreshët të rrinë bashkë. Do të bashkonjë njerzit, katundet edhe Eparkitë . Duhet të ndihemi njeri me jetrin dhe të shërbemi bashkë, kështu Qisha do të ketë më fuqi sa të përhapin Vangjelin e sa të mbledhë të rinjtë.

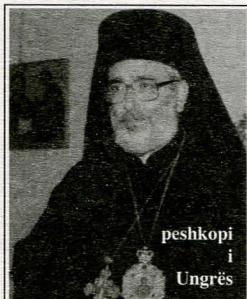
Pyetje: Për kulturën arbëreshe ç'është do të bënë Sinodi?

Përgjigje: Si mund të shihet ndë dokumentet që do të diskutohen, Sinodi i jep vlerë të madhe kulturës për jetën dhe për veprën e Qishës arbëreshe. Ndë një kapitull flitet për përhapjen e Besës së krishterë për mes të kulturës arbëreshe, të traditës, të këngëve po-

pulllore, si Kalimeret.

Ndë një kapitull tjetër thuhet se liturgia duhet të kuptohet nga populli. Pastaj lypet se përkthimet në gjuhën arbëreshe dhe italiane duhen të jenë të matura dhe të bukura, të përkthyer nga njerëz që kanë njohje gjuhësore e theologjike. Mua më duket se tekstet e përgatitura japin orientime të mira.

Nani hapet Sinodi e pjesëmarrësit (priftra, kallogjerë, murgesha, laikë, burra e gra), më përpara sa t'i votojnë, mund t'i mirësojnë edhe më shumë. Përgatitja e teksteve ndihën, por Sinodi hapet nanë. Këtu do të shihet që ndërgjegje ka Qisha Arbëreshe për traditën dhe kulturën e saj. Jo vetëm. Do të shihet edhe cilën dëshirë ajo ka për motet e ardhshme.

Domanda: Cosa è per voi il Sinodo degli Arbëreshë?
Risposta: Il Sinodo è il Consiglio di Famiglia di tutti gli Arbëreshë. Quando una famiglia, anche piccola, ha dei problemi, si riunisce e discute e trova insieme la buona soluzione.

Dal lato spirituale il Sinodo è la visita che lo Spirito Santo fa al popolo arbëresh. Un sinodo ha un partecipante in più, nascosto, invisibile: lo Spirito Santo.

Domanda: Qual'è il problema attuale della Chiesa Arbëreshe?

Risposta: A me pare che molti siano i problemi. Dal lato ecclesiale i sacerdoti del luogo dicono che progressivamente quelli che vanno a messa sono sempre di meno. Cresce l'individualismo, il relativismo, il materialismo. Dal punto di vista culturale si va perdendo giorno per giorno la nostra lingua. Il popolo arbëresh cambia, si uniformizza con gli altri, con gli italiani. Talvolta mi sembra che la gente arbëreshe non ami più la propria tradizione.

Domanda: Cosa può dire il Sinodo su questi problemi?

Risposta: "Comunione e annuncio dell'Evangelo". Questo è lo scopo del Sinodo. Questa è la prospettiva alla quale orienta il Sinodo.

Il popolo arbëresh è disperso in varie province e i paesi arbëreshë sono distanti l'uno dall'altro. Il popolo, disperso, si perde. Il Sinodo – come dice il termine – intende aiutare gli Arbëreshë a stare insieme. Vuole unire le persone, i paesi e le Eparchie. Bisogna che ci aiutiamo l'uno con l'altro e che collaboriamo, così la Chiesa avrà maggiore forza per divulgare il Vangelo e raccogliere la gioventù.

Domanda: Per la cultura arbëreshe cosa farà il Sinodo?

Risposta: Come si può vedere dai documenti, il Sinodo conferisce grande peso alla cultura per la vita e per l'azione della Chiesa arbëreshe. In un capitolo si parla della trasmissione delle Fede cristiana attra-

verso la cultura arbëreshe, per mezzo della tradizione e dei canti popolari, come le Kalimere.

In un altro capitolo si afferma che la liturgia deve essere compresa dal popolo. Poi si richiede che le traduzioni nella lingua arbëreshe e italiana debbano essere esatte e belle, tradotte da competenti in lingua arbëreshe e in teologia. A me sembra che i testi preparati diano orientamenti positivi.

Ora si apre il Sinodo e i partecipanti (sacerdoti, monaci, monache, laici, uomini e donne), prima di votarli, possono ancora migliorarli. La preparazione dei testi aiuta, ma il Sinodo si apre ora. Qui si vedrà quale coscienza ha la Chiesa arbëreshe per la propria tradizione e la propria cultura. Non solo. Si vedrà anche cosa desidera per gli anni avvenire.

LETËR E HAPËT PESHKOPËVET dhe IGUMENIT

(vijon nga faqja 1)

shëvet. Vetëm kështu do të rrespektohen, së dyti, direktivat e Konkilit Vatikan II, direktivat e Papës Janj Palit II, direktivat e Kongregacionës Orientale, dekretet Eparkiale dhe Sinodale. Lipmi, për Arbërishten, si gjuhë të mëmës, dinjitetin e gjuhës së parë liturgjike; dhe për Greqishten, gjuhë tradicionale, rendin e dytë.

Arbërishtja është gjuha e gjakut. Arbërishtja na lipset: si ajri, si ujit, si buka. Është zëmra e zëmërës sonë.

D.

o si capisce. Solo così si rispetteranno, in primo luogo, i diritti degli Arbëreshë. Solo così si rispetteranno, in secondo luogo, le direttive del Concilio Vaticano II, le direttive del Papa Giovanni Paolo II, le direttive della Congregazione Orientale, i decreti Eparchiali e Sinodali. Chiediamo, per la lingua Arbëreshe, come lingua materna, la dignità di prima lingua liturgica; e per la lingua greca, lingua tradizionale, il secondo posto.

La Lingua Arbëreshe è la lingua del sangue. La Lingua Arbëreshe ci serve: come l'aria, come l'acqua, come il pane. E' il cuore del nostro cuore.

SINODI I KISHËS ARBËRESHE dhe ÇËSHTJA E GJUHËS NË LITURGI *

Zef Chiaramonte

ka Sëndahstina (S. Cristina Gela, Pa)

Si dihet, arbëreshët e Italisë nga pikëpamja kishtarë janë përqendruar në dy eparki ose dioqeza të traditës lindore, kështu që entiteti arbëresh përbën pjesën më të rëndësishme në sinodin e të ashtuquajturës *Kishë bizantine në Itali*.

Sivjet, në muajin tetor, në Manastirin e famshëm të Grotaferratës, në afërsi të Romës, do të mbahet sinodi (...) i të dy eparkive dhe të entitetit tjetër që do të marrë pjesë në këtë sinod, do të thotë vetë Manastiri i Grotaferratës, i cili po ashtu i përket traditës bizantine, por italo-greke, e rrënjësor në Itali më parë se ajo italo-arbëreshe. Megjithatë sot Igmene dhe më të shumtë e kallogjervet janë arbëreshë. (...)

Sinod, nga fjala greke dhe nga latinishtja e vonë, do të thotë *kuvend*. Është ky sinodi i dytë me radhë për arbëreshët. Sinodi i parë u mbajt po ashtu në Grotaferrata më 1940: në të mori pjesë, si vëzhgues, edhe një delegacion i Kishës Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë, me 8 veta të kryesuar nga metropoli i Beratit Imzot Camçe. (...)

1. Porosia e parë e Sinodit i përket doemos sferës pikërisht fetare. Do të thotë, trajtohen çështjet e trashëgimisë së krishterë në epokën e sotme, nga pikëpamjet teologjike, biblike, morale dhe të inkulturimit ndaj të rinjve në një ambient etno-antropologjik me nuanca të veçanta, si janë tradita lindore dhe kultura arbëreshe, që të dyja minoritare në truallin italian.

2. Porosia e dytë është kalimi i arbëreshëve nga niveli i "ritit" (të ashtuquajtur *grek ose bizantin*) në nivelin e një "Kishe *sui juris*". (...)

Prandaj sinodi i ardhshëm i Eparkive arbëreshe dhe i Manastirit të Grotaferratës synon që të ngrejë një Kishë të traditës bizantine në Itali. Megjithatë, në qoftë se dy eparkitë duan ta vënë në dukje veçorinë e tyre përbrenda termit ekumenik bizantin, këtë punë mund ta bëjnë duke përdorur termin *arbëresh* në vend të termit *grek*, në ç' mënyrë cilësohet etnia përkatëse, punë kjo plotësisht e natyrshme meqë përdoret në të gjitha Kishat e traditës lindore. Kështu, duke e kufizuar përdorimin e termit *rit* në të mirë të termit *kishë*, duhet të zëvendësohet cilësori *grek*, meqë bëhet fjalë për shqiptarë dhe për albanofonë. Kështu pra, duhet të hiqet nga përdorimi termi *riti grek-ortodoks* që nuk ekziston si kategori përcaktimi ngase ngatërron përkatësinë e traditës kishtarë me përkatësinë konfesionale dhe që nuk u përket asesi arbëreshëve! (...)

Prandaj, është më me vend të thuhet *Kishë arbëreshe*. (...) Përdorimi i këtij termi, përndryshe i kodifikuar nga studiuesit më të mirë të traditës kanonike të Kishave lindore (italo-albanesi) dhe nga *Annuario Pontificio 2004* (Chiesa italo-albanese), është një kartëvizitë që i shmang ngatërrimet përbrenda numrit shumë të llojllojshëm të traditave kishtarë.

3. Porosia e tretë e sinodit është zgjidhja e çështjes së gjuhës që do të përdoret në shërbimin hyjnor, pra në liturgji. Si dihet, arbërishtja dhe shqipja deri vonë nuk e kanë gëzuar statusin e gjuhëve të ashtuquajtura liturgjike. Në Ilirikun janë përdorur si të tilla greqishtja, latinishtja dhe sllavishtja e vjetër. Arbëri, nën ndikimin e Kostandinopojës, nga njëra anë, dhe të Romës, nga ana tjetër, ka përdorur greqishten dhe latinishten si gjuhë liturgjike, varësisht nga tradita të cilën e ndiqte. Arbëreshët, duke e ndjekur traditën lindore, greqishten e kanë pasur gjuhë të tyre liturgjike.

Katalogu i *Kodikëve të Shqipërisë*; i botuar më 2003 në Tiranë nga Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave të Shqipërisë, me ndihmën financiare të Uneskos, na zbulon një hapësirë të re mbi rrënjësoren e kristianizmit të hershëm ndër shqiptarët. (...) Gjuha e folur nuk pushoi të jetonte dhe të zhvillohej derisa, në kushte pasigurie, përptoi edhe në fushën kishtarë (Formula e pagëzimit, Himni dhe Ungjilli i Pashkëve, Meshari i Buzuku, etj). Sot, falë Papa Kristo Negovanit, Fan Nolit si edhe të tjerëve, gjuha shqipe zuri vendin i cili i përket në shërbesën fetare të Kishës Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë, si edhe, falë Koncilit të dytë të Vatikanit, në famullitë katolike-latine në Shqipëri, Kosovë e Mal të Zi (nuk di si qëndron puna në Maqedoni). Edhe tek arbëreshët janë bërë përpjekje për përdorimin e gjuhës amtare në kishë, por arritja më e madhe është inaugurimi i përktimit të Meshës së shën Jan Gojartit me rastin e 500-vjetorit të vdekjes së Skënderbeut mu në Ki-shën e Shën Pjetrit në Vatikan. Si më parë ashtu edhe më vonë zunë të rreshtoheshin për-kthimet e tjera, por ato përktime nge-lën larg njëri-tjetrit (Kalabri e Sicili) dhe që të dyja larg gjuhës shqipe standarde.

Në sinodin e sivjetëm pritet të merren masa për përdorimin e gjuhës amtare në tërë shërbesën fetare të Arbërisë, që përktimit të bëhen nga një komision i përbashkët, duke mbajtur parasysh arritjet gjuhësore dhe ato të Kishave në Shqipëri e Kosovë. Në këtë mënyrë, prestigji autoritativ dhe historik i Kishës Arbëreshe do të saldohet me ligjin e Republikës Italiane mbi mbrojtjen e gjuhëve pakicë në dobi sinergjike të Arbërisë.

Për këtë arsye priten nga Sinodi vendime për arsimimin sa më të mirë teologjik, por edhe historik dhe gjuhësor të klerikëve arbëreshë. Nga priftërinjtë arbëreshë kërkohet që ta çmojnë drejt dhe ta promovojnë gjuhën e vet në mënyrë moderne, pa fosilizime me lokalizma shterpe; pra, të jenë të prirur ndaj realitetit të Tokës dhe të Kishave të të parëve.

E' risaputo che sotto l'aspetto ecclesiastico gli italo-albanesi (arbëreshë) sono raggruppati in due eparchie (diocesi di tradizione orientale). La componente arbëreshe costituisce, quindi, la parte maggioritaria nel sinodo della cosiddetta *Chiesa bizantina in Italia*. Quest'anno, nel mese di ottobre, nel famoso Monastero di Grottaferrata, vicino a Roma, si terrà il Sinodo (...) delle due eparchie e della terza componente che vi prenderà parte, cioè lo stesso Monastero di Grottaferrata. Quest'ultimo appartiene anch'esso alla tradizione ecclesiastica bizantina, ma italo-greca, radicata in Italia prima di quella italo-albanese. Anche se oggi l'Egumeno e la maggior parte dei monaci sono arbëreshë. (...)

Sinodo, dalla parola greca e dal tardo latino, vuol dire *convegno*. E' questo il secondo sinodo per gli arbëreshë. Il primo si è tenuto anch'esso a Grottaferrata nel 1940 e vi prese parte, come osservatore, anche una delegazione della Chiesa Ortodossa Autocefala d'Albania con 8 persone cappeggiate dal metropolita di Berat mons.Camçe. (...)

1. La prima finalità del sinodo riguarda senz'altro la sfera propriamente religiosa. Tratterà le problematiche della trasmissione dei valori cristiani nell'epoca odierna, sotto l'aspetto teologico, biblico, morale e dell'inculturazione dei giovani in un ambiente etno-antropologico con nuance particolari, quali sono la tradizione orientale e la cultura arbëreshe, ambedue minoritarie in suolo italiano.

2. La seconda finalità è la promozione degli arbëreshë dal livello di "rito" (cosiddetto *greco o bizantino*) a quello di "Chiesa sui juris". (...)

Bene, dunque, opera il celebrando *Sinodo Intereparchiale* tra le circoscrizioni arbëreshe e il Monastero di Grottaferrata, quando indica queste realtà come *Chiesa Bizantina in Italia*.

E tuttavia, qualora le due Eparchie volessero specificare una loro particolarità all'interno del termine "ecumenico" *bizantino*, potrebbero farlo seguire da *arbëresh*, dichiarando così l'etnia di appartenenza, com'è naturale in tutte le Chiese Orientali.

Infatti, ridimensionato il termine *rito* - perché riduttivo - a favore di *Chiesa*, andrebbe ridimensionato anche l'aggettivo *greco*, perché di albanesi si tratta e di albanofoni. Certamente non va usato il termine *rito greco-ortodosso (!)*, che non esiste come categoria di riferimento, in quanto confonde l'appartenenza a una tradizione ecclesiastica con l'appartenenza confessionale, e che, in ogni caso, non può riferirsi agli arbëreshë. (...) Pertanto è più consono parlare di *Chiesa Arbëreshe*. L'uso di questo termine, peraltro codificato dai migliori studi di diritto canonico delle Chiese Orientali (*Italo-Albanesi*), nonché dall'*Annuario Pontificio 2004* (*Chiesa Italo-Albanese*), è un biglietto da visita inconfondibile nel novero abbastanza vario delle tradizioni ecclesiali.

3. Terza finalità del Sinodo dovrebbe essere la presa d'atto e le relative indicazioni riguardanti la lingua e i testi da usare nel servizio divino, cioè nella liturgia.

Com'è risaputo, sia l'arbërishtja che lo shqip (albanese) non hanno goduto sino a tardi dello status di lingue cosiddette liturgiche. Nella regione illirica sono state usate come tali il greco, il latino e il paleo-slavo. L'Arbër, sotto l'influsso di Costantinopoli, da una parte, e di Roma, dall'altra, ha usato il greco e il latino come lingue liturgiche, a seconda della tradizione seguita. Gli arbëreshë, seguendo la tradizione orientale, hanno avuto il greco come lingua liturgica propria.

Il catalogo *Kodikët e Shqipërisë (I Codici d'Albania)*, edito nel 2003 a Tirana dalla Direzione Generale degli Archivi con il sostegno finanziario dell'UNESCO, apre un nuovo orizzonte sul radicamento del Cristianesimo tra gli albanesi. (...) La lingua parlata non cessò di vivere e di evolversi sino a quando, in situazioni di pericolo, non raggiunse l'ambito ecclesiastico (Formula del Battesimo, Inno e Vangelo di Pasqua, Messale di Gjon Buzuku, etc.).

Oggi, grazie a papa Kristo Negovani, a Fan Noli e ad altri, la lingua albanese ha preso il posto che le spetta nel servizio liturgico della Chiesa Ortodossa Autocefala d'Albania. Allo stesso modo, grazie al Concilio Vaticano II, è usata nelle parrocchie cattolico-latine in Albania, Kosova e Montenegro (non mi è dato conoscere la situazione degli albanesi in Macedonia). Anche presso gli arbëreshë sono stati fatti progressi per l'uso della lingua materna nella liturgia. Un buon livello è stato raggiunto in occasione del 5° Centenario della morte di Skanderbeg (1968) con l'inaugurazione della traduzione della *Divina Liturgia* di S. Giovanni Crisostomo nella Basilica di S. Pietro in Vaticano. Anche dopo continuarono ad aggiungersi nuove traduzioni liturgiche, ma sono rimaste lontane le une dalle altre (Calabria e Sicilia) e tutte e due lontane dalla lingua albanese standard. Dal Sinodo di quest'anno, perciò, ci si aspetta che vengano emanate istruzioni circa l'uso della lingua materna nell'intera ufficiatura religiosa dell'Arbëria, che le traduzioni siano concordate attraverso una commissione comune che tenga conto degli sviluppi linguistici e della terminologia ecclesiastica ancora in fieri in Albania e Kosova, cui gli arbëreshë possono dare il loro contributo. In tal modo il prestigio e l'autorevolezza della Chiesa Arbëreshe si potranno saldare con la recente legge della Repubblica Italiana circa la salvaguardia delle lingue minoritarie, nell'interesse sinergico dell'Arbëria.

Dal Sinodo si attendono, pertanto, decisioni vitali per la preparazione quanto più solida, teologica, ma anche linguistica e storica dei chierici arbëreshë. Ai papas arbëreshë si chiede che apprezzino e promuovano la propria lingua in maniera moderna, senza fossilizzazioni e localismi improduttivi, con un corretto orientamento verso la realtà della Terra e delle Chiese degli avi.

* *pjesë nga kumtesa e mbajtur ka autori në Prishtinë (Kosovë), te Seminari XXIII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare (16-27 gusht 2004).*

QISHA BIXANTINE dhe ARBËRISHTJA

Arbërishtja, ndër qishat bixantine arbëreshe, është një prani e duhur. Për historinë e Arbëreshëve, së pari; për direktivat e Papës të Romës, së dyti.

Në vitrat arbëreshe të Eparkisë së Ungërës, Arbërishtja u zëri një vend të rëndësishëm. Në vitrat '50, kur, Purçill, prifti i katundit, papas E.Giordano, pruar arbërisht meshën e shën Joan Hrisostomit, e adaptoi në muzikën bixantine greke moderne, ja mësoi gjindjes dhe zu e këndoi.

Në vitrat '60 dualltin edhe të tjera Meshë arbëreshe të muzikuarra, si ajo e Laitano-s.

Po, zyrtarisht e ka dera madhe, Arbërishtja hyri ndër qishat arbëreshe të Eparkisë së Ungërës në vitin 1968, kur peshkopi i Ungërës Janj Stamati buroi "Dekretin e adoptimit të gjuhës së folur të Liturgjia", te ku thot, tekstualisht: "Liturgjia hyjnore ka të jetë e celebruar në arbërishten dhe në greqishten; gjuha italiane vjen e përdorur - sipas kërkesave pastorale - tek famullitë ku folet lëtihtja, në të tjerë vende vetëm pas njohjes dhe lejes së Ordinarit".

Tek ai vit, 1968, (pas punës së një komisioni të njësuar në të cilin mirrin pjesë përfaqësues të Eparkivet të Ungërës dhe të Horës së Arbëreshëve), që botuar në gjuhë arbëreshe "Liturgjia Hyjnore e atit tonë ndër shëjtrat Joan Hrisostomit".

Pas njëzetën vjet, në Letrën baritore e 23 të gushtit 1989, peshkopi i ri i Ungërës E. Lupinaci shkruanij se "ka të kihat besë të spiritualiteti bixantin dhe tek gjuha arbëreshe". Fjalë të mira. Direktiva pastorale të sigurt.

Në vitrat 1995-96 u mba Sinodi i Ungërës. Dhe polemika mbi gjuhën arbëreshe u çel. Qe një Sinod i zjarrët, me partizanët e arbërishtes ka një anë dhe fautorët e lëtihtes (dhe të greqishtes) ka jetra. Një ndarje intelektuale, kulturore, gjuhësore. Po, në omelinë e mbylles së atij Sinodi, peshkopi Lupinaci tha se ka të shtohet "besa në kulturën e vetë, e cila s'mund të jetë e ndërruar, e korruptuar, e mistifikuar, o, më keq, e tradhtuar dhe e lëshuar". Fjalë jo vet të mira po të arta.

Me të vërtetë, ndëse vem'e shomi "Deklaratat dhe Vendimet e Mbledhjes Eparkiale të Sinodit të Ungërës" të vitit 1998, fjala "arbëresh" është aq pak e përdorur se sa fjala "pushkë" në një mbledhje zogjsh.

Dica priftra arbëreshë të Eparkisë së Ungërës ndoshta s'e xunë se u bë Konçili Vatikan II, e se ky Konçil "i dha dinjitet çdo gjuhje të folur". Ose e xunë po menduan se, me këtë Koncil, për Arbëreshët kish ardhur moti i italishtes. Jo moti i Arbërishtes! Kështu ka greqishtja shkuan drejt tek... italishtja.

Kur pat' tin ndër duar Meshën e pjerrë arbërisht, dica priftra edhe atë vunë ka një anë. Dekretin e peshkopit Stamati s'e djovastin fare. Jo, s'kish t'i jipej dinjitet liturgjik gjuhës arbëreshe! Po me cilat motivacione kulturore dhe baritore mund ' i qepet buza një populli, mund ' i lipet një populli të harronjë gjuhen e tij? Pse vet gjuha e popullit arbëresh s'ka dinjitet të parkalesjen Tënzonë si e kanë gjithë të tjerat gjuhë në botë? Si mund t'i thuhet një populli se gjuha tij mund të folet në shesh po jo në Qishë?

Shkuan 8 vjet ka Sinodi i Ungërës e jo gjithë priftrat vunë në praktikë Vendimet e asaj Mbledhjeje. Pse?

Besimtarët si i mëson i ke: ndëse i mëson me arbërishten i ke arbëreshë, ndëse i mëson me greqishten i ke folkloristë të kulluar; ndëse i mëson me italishten, më parë o më pëstaj venë te qisha lëtare.

Besimtarët bixantinë arbëreshë duan mësuar te riti tyre, me gjuhën e tyre. S' duan të përdorin gjuhë, si greqishtja, që s'kuptojnë. Duan të parkalesjen dhe të kuptojnë, te gjuha tyre: edhe ndëse fjalët s'i kuptojnë të gjitha. Edhe mbë Qishë, tek të parkalesurit, do të jenë Arbëreshë.

Besimtarët arbëreshë duan mësuar. Me mësim të njëjtë te çdo katund. Të thjeshtë dhe të njëjtë.

Ndëse priftrat e bjerën udhën e drejtë, kush ka t'i qortonjë? Kanuni përgjegjet: Peshkopi! E atyre besimtarëve arbëreshë (!) që pak mungon t'i lypjen peshkopit meshën e kënduar gjithmonë greqisht o italisht, kush ka t'ja ulënj lafshën? Kanuni përgjegjet: Peshkopi!

Dihet se Peshkopi ka të bashkëjetonjë me klerin që ka, por tue e ndihmuar në aplikimin e vendimeve qishtare. Eparkia e Ungërës boton tekste liturgjikë në tri gjuhë. Edhe në Arbërishte. Po rrallë priftrat arbëreshë celebronj arbërisht. Nganjë bën ka koca tij. Tha Babuini: "Nganjë ka logjikën e tij!". Ata botime, atëherë, që kushtojnë punë dhe turrësë, u bënë për folklor? Shumë e bëjën këtë pyetje.

Shpirt e gjuhë, histori e rit janë gjithnjë për Arbëreshin. Mos të përsëritet gabimi i Varibobës: i shkreti papas duaj mirë Arbërishten, po, mjerisht, duaj mirë edhe ritin latin!

Pas 550 vjet, priftrat bixantinë arbëreshë s'mund të hilgen prapë - me Peshkopët e tyre në krye - e të thonë se seteparet, mbrënda te qishat arbëreshe, i intereson vetëm riti bixantin e jo edhe gjuha arbëreshe! Të dya kanë të ruhen. Riti bixantin dhe gjuha arbëreshe janë gjithnjë me historinë e Arbëreshëve. Mish e asht të një kurmi.

La lingua Arbëreshe nella Chiesa Bizantina Arbëreshe è una presenza dovuta. Per la storia degli Arbëreshë, innanzitutto; per le direttive del Papa, poi.

La lingua Arbëreshe nelle chiese arbëreshe di Lungro è cominciato ad entrare fin dagli anni '50, quando a Eianina, il parroco del paese, papas E.Giordano, tradusse in albanese la Messa di S.Giovanni Crisostomo, la adattò alla musica bizantina greca, la insegnò alla gente e cominciò a cantarla.

Negli '60 vennero musicate altre Messe arbëreshe, per es. quella di Rocco Laitano.

Ma, ufficialmente e dalla porta centrale, la lingua Albanese entrò nelle chiese arbëreshe dell'eparchia di Lungro nel 1968, quando il vescovo di Lungro Giovanni Stamati emanò il "Decreto di adozione della lingua parlata nella liturgia", dove dice, testualmente: "La Divina Liturgia sia celebrata in albanese e in greco; la lingua italiana viene adottata - tenuto conto delle particolari esigenze pastorali - nelle parrocchie italofone; in altri luoghi solo previo riconoscimento ed autorizzazione dell'Ordinario". In quell'anno, 1968, venne pubblicata in lingua albanese *La divina Liturgia di San Giovanni Crisostomo*.

Nello stesso anno 1968, (dopo il lavoro di una commissione unificata della quale facevano parte rappresentanti delle Eparchie di Lungro e di Piana degli Albanesi), venne pubblicata in lingua arbëreshe "La Divina Liturgia del nostro padre tra i santi Giovanni Crisostomo".

Dopo 21 anni, nella Lettera Pastorale del 23 agosto 1989, il nuovo vescovo di Lungro E.Lupinacci scriveva che "si deve essere fedeli alla spiritualità bizantina e alla lingua albanese". Parole buone. Direttive pastorali sicure.

Negli anni 1995-96 si celebrò il Sinodo di Lungro. E la polemica sulla lingua albanese si accese. Fu un Sinodo incandescente, con i partigiani dell'arbëresh da una parte e i fautori dell'italiano (e del greco) dall'altra. Una divisione intellettuale, culturale, linguistica. Ma nell'omelia di chiusura del Sinodo, il vescovo Lupinacci disse che bisogna aumentare "la fedeltà alla propria cultura: la quale non può essere scambiata, inquinata, mistificata, o peggio tradita e abbandonata". Parole non solo buone ma d'oro.

In verità, se andiamo a vedere le "Dichiarazioni e Decisioni dell'Assemblea Eparchiale del Sinodo di Lungro", del 1998, la parola "arbëresh" è usata così poco quanto la parola "fucile" in un'assemblea di uccelli.

Alcuni sacerdoti arbëreshë dell'eparchia di Lungro forse non l'hanno saputo che c'è stato il Concilio Vaticano II, e che questo Concilio "ha dato dignità ad ogni lingua parlata". Oppure l'hanno saputo ma hanno pensato che, con questo Concilio era arrivato il tempo dell'italiano. Non il tempo dell'arbëresh! E così dal greco passarono direttamente all'italiano.

Quando ebbero tra le mani la Messa tradotta in albanese, alcuni sacerdoti misero da parte anche quella. Il Decreto del vescovo Stamati non lo lessero neppure. No, non si doveva dare dignità liturgica alla lingua arbëreshe! Ma con quali motivazioni culturali e pastorali si può cucire la bocca ad un popolo, si può chiedere ad un popolo di dimenticare la propria lingua? Perché solo la lingua del popolo arbëresh non ha la dignità di pregare Dio, come ce l'hanno tutte le altre lingue sulla terra? Come si può dire ad un popolo che la sua lingua si può parlare in piazza ma non in Chiesa? Sono passati 8 anni dal Sinodo di Lungro e non tutti i sacerdoti arbëreshë hanno messo in pratica le Decisioni di quella Assemblea. Perché?

I fedeli come li insegni ce l'hai: se li abitui con l'arbëresh ce l'hai arbëreshë, se li abitui con il greco ce l'hai folkloristi perfetti; se li abitui con l'italiano, prima o poi vanno nella chiesa latina.

I fedeli bizantini arbëreshë vogliono essere ammaestrati nel loro rito, con la loro lingua. Non vogliono usare lingue, come il greco, che non capiscono. Vogliono pregare e capire, nella loro lingua: anche se le parole non le capiscono tutte. Anche in Chiesa, nella preghiera, vogliono essere Arbëreshë.

I fedeli arbëreshë vanno insegnati. Con insegnamenti uguali in ogni paese. Semplici e uguali.

Se i sacerdoti smarriscono la retta via, chi li deve riprendere? Il Canone risponde: il Vescovo! E a quei fedeli arbëreshë (!), che ci manca poco che chiedano al vescovo la messa cantata sempre in greco o in italiano, chi deve abbassare la cresta? Il Canone risponde: il Vescovo!

Si sa che il vescovo deve convivere con il clero che ha, ma aiutandolo nell'applicazione delle decisioni ecclesiastiche. L'Eparchia di Lungro pubblica i testi liturgici in tre lingue. Compresa l'Arbëreshe. Ma raramente i sacerdoti arbëreshë celebrano in albanese. Ciascuno fa a testa sua. Ha detto il Babuino: "Ciascuno ha la propria logica!". Quelle pubblicazioni, allora, che costano fatica e denaro, sono state fatte per folklore? Molti se lo chiedono.

Anima e lingua, storia e rito sono tutt'uno per l'Arbëresh. Che non si ripeta lo sbaglio di Variboba: lo sventurato papas amava la lingua arbëreshe, ma, disgraziatamente, amava anche il rito latino!

Dopo 550 anni, i sacerdoti arbëreshë non possono tirarsi indietro - con i loro Vescovi in testa - e dire che da oggi in poi, dentro le Chiese arbëreshe, gli interessa solo il rito bizantino e non anche la lingua arbëreshe! Ambedue vanno difesi. Il rito bizantino e la lingua arbëreshe sono tutt'uno con la storia degli Arbëreshë. Carne e ossa dello stesso corpo.

igumeni i Grotaferratës

D.